

Verso

Irodalomtörténeti folyóirat

Verso
Irodalomtörténeti folyóirat
2018/1

Szakmai védnökök
Bartók István
Jankovits László
Nagy Imre

A szerkesztőbizottság tagjai
Bozsoki Petra
Laczkó András
Milbacher Róbert
Pálffy Eszter
Pap Balázs

Tördelőszerkesztő
Pap Balázs

Borító
Simor Kamilla

Az idegen nyelvű rezümék nyelvi lektora
Maczelka Csaba

ISSN 2630-8479

Felelős kiadó
a PTE BTK Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Intézet
Klasszikus Irodalomtörténeti
és Összehasonlító Irodalomtudományi Tanszékének vezetője
(7624 Pécs, Ifjúság u. 6.)

szerk@versofolyoirat.hu

EFOP-3.4.3-16-2016-00005

Korszerű egyetem a modern városban: Értékközpontúság,
nyitottság és befogadó szemlélet egy 21. századi felsőoktatási modellben

TARTALOM

Milbacher Róbert	
Lectori salutem!	7

TUDOMÁNYOS GYŰJTEMÉNY

PÁLFY ESZTER	
Barokk udvariság, jezsuita hagyomány	
Gyöngyösi István <i>Murányi Vénusának</i> eszmetörténeti háttéréről	11
BOZSOKI PETRA	
Egy női karrier elbeszélésének nehézségei	
Kánya Emília emlékiratairól	25

TÁRSALKODÓ

S. LACZKÓ ANDRÁS	
Tér és történelem	51
TAKÁTS JÓZSEF	
Egy tanulmányút költői átváltozása	69

KRITIKAI LAPOK

BOROVÁ CZ TÜNDE	
„Jót s jól” helyett: miért?	
(VADERNA Gábor, <i>A költészet születése: A magyarországi költészet társadalomtörténete a 19. század első évtizedeiben</i> , Bp., Universitas, 2017.)	79
RADNAI DÁNIEL	
Alapvetés helyett bizonyítandó tétel	
(SZILÁGYI Márton, <i>„Mi vagyok én?”: Arany János költészete</i> , Bp., Kalligram, 2017.)	85
RÉTFALVI P. ZSÓFIA	
„Buzgó imádság epedez”	
(<i>Tiltva, túrve, imádkozva, énekelve: Tanulmányok a Szózatról</i> , szerk. SZALISZNYÓ Lilla, Bp., reciti, 2017.)	95

HASZNOS MULATSÁGOK

PAP BALÁZS	
Rimay János: Adj már csendességet	101

FILLÉRTÁR

SCHELHAMMER ZSÓFIA	
Ismeretlen szerző: <i>Béla királynak a pogány tatár hámokkal való viadaljáról szép história</i>	115

Eötvös József

Búcsú*

Isten veled, hazám, bátrak' hazája,
Isten veled, te völgy, ti zöld hegyek!
Gyermekreményim' s bánatim' tanyája,
Isten veled, én messze elmegyek.
Ha visszatérek, boldogulva, hon,
Hadd lássam népemet virányidon!

Nem mint Helvetia' hó-takart tetői,
Nem nyúlnak olly magasra bérczeid,
'S tán szebbek a' Provence' dal-telt mezői,
Mint dús kalászt hullámozó téreid:
Virág mit ér, mit ér a' bércz nekem?
Hazát kíván, hazáért ver szívem.

Az ég egy kincset ad minden hazának
'S a' nemzet híven őrzi birtokát;
Császárról szól a' franczia fiának,
Büszkén mutatja Róma ó falát,
Hellasnak kincse egy elomló rom:
Tiéd, hazám, egy szentelt fájdalom.

Hallgatva áll Rákosnak szent határa,
Ah régen hallgat immár a' magyar!
'S az ősök' elenyészett nyomdokára
Az esti szellő új fővenyt takar;
Hallgatva áll a' tér, szívünk szorúl,
'S egy köny beszél hazánk' nagyságirúl.

* A vers szövegének átírata a *Búcsú* második, 1842-es közlése alapján készült. *A' Kisfaludy Társaság' Évtlapjai* III., 1842, 109–111.

'S egy köny Budáról, melly magas tetőjén
Sötéten áll, egy bús emlékezet,
Nagy sír' köve hazámnak temetőjén,
'S rá írva mind, mi véle elveszett;
Régen szét dönté az idő falát,
Kövén meg látni a' csaták' nyomát.

'S még áll Mohács, még áll! magasbra nőnek
Az új barázdán 's régi hősökön
Kalászai, erőt ad a' mezőnek,
Bár rég lefolyt, a férfitér-özön;
Nincs kő határán, nincsen kúnhalom,
De áll a' tér 's nem vész a' fájdalom.

'S nem veszhet el mig az ezüst Dunának
Nagy tűkörén egy honfiszem pihen,
'S magyar lakik a' parton 's a' hazának
Csak egy romlatlan gyermeke leszen;
Buda-, Mohács-, Nándornál elfutó:
Tán honom' könnye vagy te, nagy folyó?

'S oh én szeretlek néma bánatodban
Hazám, szeretlek könnyeid között,
Égőn szeretlek özvegy fátyolodban,
Nehéz keserved mellybe öltözött;
Bájlón mosolygysz, mert bár sorsod kemény,
El még a' sír felett is egy remény.

És most isten veled; talán sokára,
Örökre tán, hazám, isten veled!
Rég eltűnt ismert bérctid' kék határa
'S tovább siet vándorló gyermeked,
Ha visszatérek, boldogulva, hon,
Hadd lássam népemet virányidon!

Takáts József

Egy tanulmányút költői átváltozása

Eötvös József *Búcsú* című költeményéről, amely nem túl terjedelmes lírai életművének legtöbbet elemzett darabja, az utóbbi időben két kiváló értelmezés is íródott. Porkoláb Tibor tanulmánya a reformkori „haza fiúi»keservek«” sorába illesztette be Eötvös versét, azt feltételezve, hogy sikerességét „elsősorban annak köszönheti, hogy a honszeretet érzelmes (könnyes-bús) változatát szólaltatja meg rendkívül hatásos formában”.¹ Laczkó András elemzése, amely a Mohács-téma reformkori költészeti előfordulásai nagyszabású áttekintésének részeként készült el, a „lamentációs történelemszemlélet” meghaladását is felfedezni véli a költemény tájértelmezéseiben.² Az alábbi rövid írás tanulmányokhoz fűzött lábjegyzet, amely főként a költemény keretével, a búcsúzás mozzanatainak értelmezésével foglalkozik. A műeddig magyarázatai ugyanis a keretet illetően általában ráhagyatkoztak a szöveg életrajzi hátterére, a következőképpen: a szerző 1836 nyarán hosszabb külföldi utazásra indult; a *Búcsú* ezen utazás alkalmi költeménye. Ám ha igaz van Wolfgang Isernek, hogy „amint a valóságok áthelyeződnek egy szövegbe, valami más jelévé változnak”,³ akkor Eötvös utazásának valósága is átváltozik a költemény szövegébe illeszkedve.

A *Búcsú* az én szememben kissé homályos, nem minden részletében érthető alkotás. Első és utolsó versszak foglalta magában a hazától való búcsúzást. Az olvasó nem tudja meg belőlük, hogy miért hagyja el a hont a beszélő. Az utolsó versszak azt sejteti, hogy „talán sokára” jön csak vissza a távozó, ám az is lehet, hogy „örökre” megy el. Eza meghatározatlanság önmagában is értelmezést igényel az olvasótól. Ráadásul a keret kijelentései mintha nem volnának összeegyeztetve a költemény belső versszakainak állításával. „Hazát kíván, hazáért ver szivem”, olvashatjuk a második versszakban. Hogyan következhet ebből az a lehetőség, hogy a beszélő talán „örökre” hagyja el a hazáját? A nyolcadik versszak özvegy anyaként jeleníti meg a hazát, a költemény közepétől kezdve kifejlesztett nagyszabású temető-, temetés-allegória részeként. „Égőn szeretlek özvegy-fátyolodban”, mondja itt a beszélő, aki néhány sorral alább a talán örökre való távozását jelenti be. Miféle fiú (honfi) az, aki elhagyja özvegy anyját (hazáját) a gyászában, gondolhatja az olvasó.

Ha ilyesféle hiányokat és ellentmondásokat találunk régikölteményekben, gondolhatunk arra is, hogy az előttünk fekvő szöveg talán nem remekmű, nem hibátlan

1 PORKOLÁB Tibor, „A Búcsú dalnoka”: Eötvös József a költészettörténeti kánon peremén. = *A Herman Ottó Múzeum Évkönyve*, szerk. TÓTH Arnold, Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 2013, 337–343, 339.

2 LACZKÓ András, *Tér és történelem: Eötvös József: Búcsú* lásd e folyóirat szám 51–68. oldalán.

3 WOLFGANG Iser, *A fiktív és az imaginárius*, Bp., Osiris, 2001, 23.

alkotás. Ám lehetséges az is, hogy a hiányok, ellentmondások szándékosak, mert a cenzúra viszonyaihoz alkalmazkodók. Szalay Lászlónak írott 1837. december 13-i levelében arról számolt be Eötvös, hogy készülő svájci útinaplójának a formáját, egyes részeit a cenzor félrevezetésére alakította ki, illesztette bele művébe.⁴ Tíz évvel később *Reform* című művének előszavában pedig az előleges cenzúra által meghatározott sorok közötti olvasási mód hazai elterjedéséről értekezett.⁵ A *Búcsú* politikai költemény; nem egyszerűen a hazaszeretet érzelmes megfogalmazása. „A magyar alkotmánynak a rendi dualizmusból adódóan mindig volt egy nemzeti és egy udvari szemlélete” – írta Péter László,⁶ s ez a kijelentés a magyar történelemre is igaz. A *Búcsú*ban a magyar történelem nemzeti (nemesi) szemlélete szólal meg (olyan fiatalember írásművében, akinek a nagyapja és az apja az udvari szemlélet jegyében politizált, s aki a vers megírása idején maga is az udvari kancellária hivatnoka volt).⁷ Lehetséges, hogy megfogalmazásakor a szerzője hasonlóan járt el, mint nem sokkal később svájci útinaplója írásakor.

Különösen a negyedik versszak olvasásakor, a „hallgat” ige alakjainak háromszori megismétlésekor juthat eszünkbe, hogy a költemény talán rejtett üzenetekkel is dolgozik. Rákos összetett tájszimbólum volt a reformkori szövegekben, főként „a tanácskozás, a törvényalkotás, a (nemesi) nemzet egyetértése” jelképe volt, olykor a nemesi hadi gyülekezés egykori színhelyeként emlegették.⁸ A *Búcsú* szövegében az egykori nemzeti nagyságot jelölő emlékezeti helyek sorának első eleme. A háromszori „hallgat” Rákos kapcsán talán az 1836-ban lezárult országgyűlés egyik nagy témájára, a szólásszabadságra utalt. Innentől kezdve persze mindig feltételesmódban kell fogalmaznom. „A szónokság szabad nép körében támadt, s szabad nép életéhez tartozik.” „Szó zavart húz maga után; élő tanácskozásban fejlék ki, s tartatik fenn a szabadság szelleme...”, olvashatjuk Kölcsey Ferenc 1833–1834-ben, az országgyűlés idején, követként írt *Parainesis*-ében.⁹ A „hallgat” költőietlen nyomatékosítása Eötvös versszakában, lehet, arra céloz, hogy a hallgató nemzet (mert nem rendelkezik szólásszabadsággal, nem tanácskozhat szabadon) nem nevezhető szabadnak.

A szintén 1836-ban befejezett *Szózat* némely értelmezései Vörösmarty Mihály művét az 1835–1836-os évek politikai válságára adott válasznak is tekintik. Elképzelhető, hogy annak tekinthetjük a *Búcsút* is – méghozzá a *Szózat*tól eltérő válasznak. Mint ismeretes, 1835-től az udvar kísérletet tett a magyarországi reformpárti nemesi politika elhallgattatására és megfélemlítésére. „E politika leglátványosabb

4 Idézi: SÓTÉR István, *Eötvös József*, Bp., Akadémiai, 1967, 53.

5 EÖTVÖS József, *Reform = E. J., Reform és hazafiság: Publicisztikai írások. I.*, Bp., Magyar Helikon, 1978, 345.

6 PÉTER László, *Ország és királya a kiegyezésben = P. L., Az Elbától keletre*, Bp., Osiris, 1998, 219–263, 227.

7 SÓTÉR István azt írta a szerzőről szóló monográfiájában, hogy Eötvösnek hazatérése utáni 1838-as, a Borsod vármegyei közgyűlésen elmondott beszédét „tekinthetjük politikai pályája első tettének”. (SÓTÉR, *i. m.*, 49.) Én politikai tettnek mondanám a *Búcsú* című 1837-ben publikált költeményt is.

8 Rákosról mint 18–19. századi irodalmi jelképről lásd KERÉNYI Ferenc, *Pest vármegye irodalmi élete (1790–1867)*, Bp., Pest Megye Monográfia Közalapítvány, 2002, 272–282.

elemét a politikai perek jelentették: 1835 és 1838 között négy felségsértési, kilenc hűtlenségi és kilenc becstelenségi (infámia) per indult a közélet szereplői ellen, hatban ítélet is született. További perek indultak a megyei bíróságok előtt (a perbefogottakat itt is kiszorították a közéletből), a Társalkodási Egylet számos tagját pedig eltiltották az ügyvédi vizsga letételétől. A perbefogottak túlnyomó részét nyilvános fórumon mondott beszédért vonták felelősségre...” – foglalta össze Pajkossy Gábor tanulmánya a történeteket,¹⁰ amelyek közül Wesselényi Miklós és Balogh János barsi követ perbefogása és az országgyűlési ifjak letartóztatása ment végbe a *Búcsú* valószínű megírása előtt.

Lehetséges, hogy a költemény harmadik versszaka is összefüggésbe hozható 1836 nemesi politikájával. E strófát eddigi értelmezői, érthető módon, általában a „hazafiúikeservek”, a nemzeti lamentáció nyelvezetével magyarázták. A versszakba foglalt állítás leegyszerűsítve így hangzik: „az ég egy kincset ad minden hazának”, amelyet híven őriz a nemzet, s ez a magyar haza / nemzet esetében a „fájdalom”. Mint a következő szakaszokból kiderül: a nemzeti nagyság elvesztése fölött érzett fájdalom. Árnyalhatja e sorok értelmezését, ha tudjuk, hogy a sérelmi politika korabeli nyelvezetében fontos előforduló kifejezés volt a „kincs” és a „fájdalom” is. Az előbbi metafora gyakorta a nemzet számára legfontosabb politikai jót jelölte, az utóbbi a kormányzat által elkövetett jogi sérelmek miatti nemzeti (nemesi) reagálás megnevezése volt. Lássunk néhány példát az előbbire! Kölcsey Ferenc *Beszéd I. Ferenc király uralkodása negyvened évi ünnepén* című szövegében a nemzet szabad polgári alkotmányát nevezi a „legbecsesb, legféltőbb kincs”-nek, *Követválasztás előtt* című fiktív beszédében ugyanazt „a sors legbecsesb ajándéká”-nak.¹¹

Széchenyi István a *Hitel* egyik sokat idézett helyén – ahol „a Mohácsi veszedelem nótáját” füttyörészőkről írt gúnyosan – használta az „elveszett kincs” kifejezést a nemzet nagyságra utalva.¹² Deák Ferenc 1835-ös Wesselényi védelmében elmondott országgyűlési beszéde így kezdődik: „Már Bihar követe megmondotta, hogy hazánk alkotmányos lételének egyik fő kincse a szólás szabadsága, s talán egyetlenegy, mely örjelehet nemzeti szabadságunknak.”¹³ Pest vármegye 1836. június 13-ik közgyűlésén Patay József ily szavakkal tiltakozott az országgyűlési ifjak törvénytelen letartóztatása ellen: „alkotmányunk által kijelölt hatóság elmellőzésével s katonai erőszakkal magyar constitutionalis polgárnak legdrágább kincsétől, szabadságától megfosztania nem lehet, különben a társaság fő célja, a személy biztossága egészen odavan”.¹⁴ E példák alapján úgy tűnik tehát, hogy e sorok után: „Az ég egy kincset ad minden hazának / S a nemzet híven őrzi birtokát”, 1836-ban olyan állítás lett volna várható,

9 KÖLCSEY Ferenc *Összes művei*, Bp., Szépirodalmi, 1960, I, 1112.

10 PAJKOSSY Gábor, *Kölcsey és a liberálisok elleni politikai perek = „A mag kikél”: Előadások Kölcsey Ferenc születésének 200. évfordulóján*, szerk. TAXNER-TÓTH Ernő, Budapest–Fehérgyarmat, 1990, 110–120, 110.

11 KÖLCSEY Ferenc *Összes művei*, Bp., Szépirodalmi, 1960, II, 56–57, 65–66.

12 SZÉCHENYI István, *Hitel*, Pest, Petrózai Trattner, 1830, XIV.

13 DEÁK Ferenc, *Válogatott politikai beszédek és írások*, Bp., Osiris, 2001, I, 107.

14 KOSSUTH Lajos *Összes munkái VI.: Ifjúkori iratok: Törvényhatósági tudósítások*, Bp., Akadémiai, 1966, 635.

hogya a magyar haza vagy nemzet esetében ez a kincs az alkotmánya, egykori nagysága, alkotmány biztosította szabadsága, szólásszabadsága. A „fájdalom” szó e hiányzó kifejezések helyettesítőjeként áll a versszak végén. S a „fájdalom” fogalmát épp ilyen értelemben használták a sérelmi politika nyelvén: az alkotmány megsértésekor, az alkotmány biztosította szabadság hiánya esetén.

A Kossuth Lajos szerkesztette 1836-os *Törvényhatósági Tudósítások* sok-sok nyári-őszvi vármegyei gyűlés (tendenciózus) összefoglalását tartalmazza, amelyek egyik fő témája a szólásszabadságon esett sérelem, a letartóztatások voltak. A tudósításokban megidézett beszédek és a vármegyék nyilatkozatai sokszor tartalmazzák a „fájdalom” eme fogalmát.¹⁵ Néhány példa: Békés vármegye június 21-i gyűlésének indítványa így fogalmazott a letartóztatásokra reagálva: a rendek „[k]épteleneknek látták tehát magukat, egyhangon nyilvánított fájalmuk keserű érzését Őfelségének felterjeszteni”, hogy a király adja vissza a lefoglalt szabadságát, s a jövőben óvja meg sérelemektől a hazát.¹⁶ Bárczay Mihály Abaúj vármegye közgyűlésén elhangzott javaslatát így foglalta össze a tudósítás: „a sérelem [ti. a letartóztatások] tehát igen szembetűnő lévén, a szónok Abaúj vármegye rendjeinek érzékeny fájalmát erőteljes felírásba foglalni, s e sérelem orvoslását sürgettetni kívánja.”¹⁷ A fájdalom kinyilvánítása eszövegekben nem vala miféle romantikus érzelm kifolyása, ha nem politikai formula, a kormányzat okozta sérelemmel szembeni nemzeti reagálás, tiltakozás bevett kifejezése. Lehetséges, hogy e nyelvi háttér előtt a fájdalom *Búcsú*-ban használt fogalmát is politikusabb érzelemnek érdemes tekintenünk, mint szokás.

A harmadik versszak első sorát („Az ég egy kincset ad minden hazának”), ha jól értem, így magyarázhatjuk: az ég minden hazának ugyanazt a kincset adja, a nagyságot, s ez a nagyság – mint a strófa elősorolt példái mutatják – más-más módon valósult meg az egyes nemzeteknél.¹⁸ A franciák Napóleon egykori dicsőségére, a rómaiak birodalomra nőtt városuk egykori hatalmára, a hellének egykori kultúrájukra emlékezhetnek a jelenben (a magyarok pedig, ha a fentebbi értelmezésem helyes volt, egykori szabad alkotmányú országukra). A „fájdalom” közösségi érzelme, amely a 4–8. versszakokat uralja, az egykori nagyság elvesztése miatti fájdalom, s egyben a „remény” érzelme (lásd a nyolcadik strófát). A *Búcsú* nem magyarázza meg mai olvasójának, miért reményteljes érzelm a fájdalom. Ha elolvassuk mellé Eötvös 1839-es Kölcsey-émlékbeszédét, talán megtaláljuk a magyarázatot. Az emlékbeszéd szerint Kölcsey politikai célja a nemzeti nagyság újbóli elérése volt; ez a cél az ő Eötvös által vállalt politikai öröksége. Innen nézve a nemzeti nagyság elvesztése miatti „fájdalom” az újra elérendő nemzeti nagyság kiindulópontjának bizonyulhat.

A reformkori nemesi elit magatartásának értelmezésekor általában a modernizációs készítéseket veszünk számításba, leginkább a nyugati országokhoz viszo-

15 *Uo.*, 633, 673, 698, 704, 730, 731, 748, 753, 788, 791, 815, 816, 822; stb.

16 *Uo.*, 673.

17 *Uo.*, 704.

18 A nagyság republikánus fogalmáról lásd TAKÁTS József, *A nemzet: költői utópia: A nagyság fogalma Kölcsey Mohácsában* = T. J., *A megfelelő ötvözet: Politikai eszmetörténeti tanulmányok*, Bp., Osiris, 2014, 151–164.

nyitott honi elmaradottság megtapasztalását.¹⁹ Kölcsey 1830-as évekbeli értekező prózája vagy Eötvös Kölcsey-émlékbeszéde alapján azonban inkább egyfajta republikánus késztetést kellene hangsúlyoznunk: a nemzeti nagyság újbóli elérésének ambícióját. Ez a republikánus késztetés, úgy sejtem, rejtjelezve fellelhető a *Búcsú*-ban is, éppen a keret és a belső strófák említett ellentmondásában. Visszatérek tehát a búcsúzás mozzanatahoz, ahhoz a már felvetett szemponthoz, hogy a költemény beszélője nem közli velünk, miért is hagyja el „örökre tán” a hazáját. A 19. század első felében patrióta kerete volt a nemes ifjak külföldi utazásainak: hazafi-utazások voltak, amelyek a tudásszerzés, tapasztalatgyűjtés, a haza és a külföld összehasonlításának alkalmaként a majdani hazai hasznosításukkor nyerhették el önnön értelmüket.²⁰ A *Búcsú*ból azonban hiányzik ez a megszokott indoklás. Eötvös József ugyan tanulmányútra indult Nyugat-Európába 1836 nyarán, az elutazás azonban a költeményében átváltozott valami mássá.

Úgy gondolom, a költemény második versszakát tekinthetjük a búcsúzás indoklásának, a melyet talán így is lehet érteni: nem azért megyek el, mondja a beszélő, mert Helvétia-nak és Franciaországnak szebbek a tájai, mint Magyarországnak, hanem merthazát kívánok. A republikánus hagyományegészéhez hasonlóan – írja Maurizio Virolia hazaszeretetről szóló eszméletörténeti könyvében – „Rousseau számára is a haza a közszabadságot jelentette, és a hazaszeretet a közszabadságszeretete volt, a mi szabadságunké és a polgártársainké. Szabadság nélkül és honpolgárok nélkül nem lehet hazáról beszélni, hanem csak tájékról. [...] A haza alapja a honpolgárok, valamint a republikánus intézményeknek megfelelő állapot és életmód közötti kapcsolat.”²¹ A patriotizmus, ellentétben a nacionalizmussal, ezért nem közvetlen, természetes érzelem, hanem közvetett, ésszerű ragaszkodás: a szabad intézmények és életmód szeretete. Mintha a *Búcsú* beszélője is ilyesmit sugallna: hazát kívánok, nem szép vagy kevésbé szép tájéket, s mivel a magyar haza nem szabad (lásd a negyedik versszakot), el kell mennem belőle.

A republikánizmus klasszikus szövegei közül talán Cicero írásművei emelik ki a leghatározottabban, hogy az önkéntes száműzetésbe vonulás erkölcsileg szükséges cselekvés.²² A *Tusculumi eszmecsere* V. könyvének 37. szakasza azt a kérdést vizsgálja, szerencsétlenség-e a bölcs ember számára a száműzetés. Egyik példája így hangzik: „Damaratosz, a mi Tarquinius királyunkatyja, nem tudta elviselni Küpszelosz zsarnokságát, elmenekült Korinthoszból Tarquiniibe, ott megalapozta szerencséjét és gyermekeket nemzett. Balgán cselekedett-e, amikor a száműzetés szabad-

19 Összefoglalóan tankönyvem „A nemesi elit liberális fordulatának okairól” című alfejezetében: TAKÁTS József, *Modern magyar politikai eszméletörténet*, Bp., Osiris, 2007, 29–30.

20 Egy példa: *A magyar nyelv előmozdításáról buzgó esdekletései Gróf Teleki Lászlónak*, Pest, Trattner Mátyás, 1806, 122–124.

21 Maurizio VIROLI, *Per amore della patria: Patriotismo e nazionalismo nella storia*, Roma–Bari, Laterza, 2001, 80–81.

22 A Cicero-olvasó Eötvösről lásd: BÉNYEI Miklós, *Eötvös József olvasmányai*, Bp., Akadémiai, 1972, 76–77. „Legjobban Cicerót ismerte, őt olvasta legtöbbször a római irodalom képviselői közül.”

ságát többre becsülte az otthoni szolgáltnál?”²³ A Cicero-művek (*A kötelességekről* vagy *Az állam*) hangsúlyozzák ugyan, hogy a hazáért a honpolgárnak a legnagyobb áldozatra is készen kell állnia, de van kivétel a szabály alól: a zsarnokság esete, amely voltaképpen nem is tekinthető államnak, hisz az államot (a *res publicát*) „a jogok kölcsönös elismerése” tartja össze, míg az önkényuralom „nem akar semmiféle jogon alapuló közösséget”.²⁴

Egyszóval, úgy sejtem, hogy a *Búcsú* keretének és belső versszakainak el-
lentmondása a republikánushagyományemekontextusában oldható fel: a honszeret-
teta honelhagyásával az önkényuralommiatti önkéntesszá műzetésben egyeztetődik
össze. A nyilvános szólás miatti letartóztatásokat az ellenzékiek az országgyűlésen,
majd a vármegyei gyűléseken is az önkény megnyilvánulásainak nevezték. „Sértve
van igenis törvényeink szentsége, mert önkény gyakorolta tott, s a szólás szabadságát
veszély fenyegeti”, mondta egyik 1835-ös országgyűlési beszédében Deák.²⁵ Eötvös
valószínűleg a *Búcsú* szövegében – hiányainak, ellentmondásainak, az „örök-
re tán” utalásának sugalmazása által – önkéntes szá műzetéssé változtatta. Sőtér Ist-
ván idézte monográfiájában Eötvös 1836–1840-ből való kéziratot jegyzetfüzetének
néhány bejegyzését, amelyek a *Búcsú* megírása idejéből származhatnak. Az egyik így
hangzik: „Ott, hol mondhatja, szabad vagyok, ott hazáját fogja találni minden em-
ber.”²⁶ E mondat a 18. század második felében, 19. század első felében népszerű latin
szállóige (*Ubi libertas, ibi patria* – Ahol a szabadság, ott a haza) bő fordítása. Azt hi-
szem, e szállóigére írott variáció a *Búcsú* című költemény is.

Bényei Miklós negyvenegynéhány évvel ezelőtti verselemzése képszerűen is
megjelenítette a távozás mozzanatát: „A *Búcsú* valóban úgy kezdődik, mintha a köl-
tő egy távolodó kocsiból nézne vissza, tekintete még egyszer végigsimogatja kedves
tájtait. »Isten veled« – sóhajtja el háromszor is...”²⁷ Nem véletlenül tűnt fel az irodal-
omtörténész tekintete előtt épp ez a kép; én is láttam hasonlót, például a hazájától
búcsúzókocsijából kiszálló Mazzini vissza néző mozdulatát tegymetszeten Rómában
a Vittoriano állandó Risorgimento-kiállításán. Bényei a „szá műzött búcsúja hazájától”
képtípus konvencióinak megfelelően változtatta át képszerű elbeszéléssé a köl-
temény nyitó versszakát. A kulturális minta olyan erős, hogy meghatározza még a
mai hasonló politikai búcsúvételek színrevitelét is. A kiváló újságíró, Kasza László
például e szavakkal jelentette be olvasóinak újbóli emigrációját: „Másodszor búcsú-
zom. Először 1956. november 28-án, az osztrák–magyar határon fordultam vissza
egy akkor már üres őrtorony lábától, és mondtam: »Isten veled, hazám, a mint lehet,
visszajövök.« Most Magyarországtól búcsúzom, mert ami itt van, az már nem az én
hazám.”²⁸ Olyan jelenetfajta ez, amelyben egyesülhet személyes érzelem és klasszikus
hagyomány.

23 CICERO, *Tusculumi eszmecsere*, ford. VEKERDI József, Bp., Allprint, 2004, 248.

24 CICERO, *Az állam*, ford. HAMZA Gábor, HAVAS László, Bp., Akadémiai, 1995, 168–169, 131.

25 DEÁK, *i.m.*, 118.

26 SÓTÉR, *i.m.*, 33.

27 BÉNYEI Miklós, *Eötvös József: Búcsú = Miért szép?: A magyar líra Csokonaitól Petőfiig*, szerk. MEZEI Márta, KULIN Ferenc, Bp., Gondolat, 1975, 387.

28 KASZA László, *Isten veled, Magyarország*, Élet és Irodalom, 2017. december 20., 12.

Összefoglaló

Eötvös József *Búcsú* című költeményét mindeddig általában életrajzi keretben értelmezték: a szerző 1836 nyarán nyugat-európai tanulmányútra indult, ezért vett búcsút a hazájától. E kis tanulmány felveti, hogy a költeményben fellelhető ellentmondások éshíányok talán a cenzúra kijátszásának szándékával magyarázhatók. Összefüggésbe hozza a *Búcsú* nyelvezetét az ellenzéki sérelmi politika szókincsével, és lehetségesnek tartja, hogy éppúgy a magyar politika 1835-1836-os válságára adott válasz, mint Vörösmarty Mihály *Szózata*. A republikánus hagyomány felől nézve a költeményt beszélőjének búcsúvételét az önkéntes száműzetés sejtetésének tekinti, az *Ubi libertas, ibi patria* (Ahol a szabadság, ott a haza) latin szállóigére írott variációnak.

The poetic transformation of a peregrination

József Eötvös's poem, *Búcsú*, has usually been interpreted in a biographical framework: the author set out on a Western-European peregrination, and thus bid farewell to his native land. This short paper suggests that the contradictions and the omissions in the text might have been the means to escape censorship. It establishes a connection between the language of *Búcsú* and the oppositional vocabulary of discontent, and suggests that just like Mihály Vörösmarty's *Szózat*, Eötvös's poem might be yet another response to the Hungarian political crisis of 1835-1836. Reading the poem along the republican tradition, the farewell letter of its speaker might imply a self-proclaimed exile, a variation on the Latin proverb *Ubi libertas, ibi patria* (Where there is liberty, there is my country).